

نقش شرکتهای دولتی در اقتصاد ایران و بررسی عملکرد آنها

دولتها از شرکتهای و موسسات دولتی به عنوان یک وسیله نهادی مهم در توسعه و سیاست عمومی استفاده می‌کنند و به این دلیل بخش شرکتهای دولتی در این کشورها جایگاه مهمی در ساختار اقتصادی آنها دارد.

دکتر غلامرضا اسلامی بیدگلی

عضو هیئت علمی دانشگاه تهران

مقدمه

لایحه بودجه سال ۱۳۷۷ کل کشور که در آذرماه ۱۳۷۶ به مجلس تقدیم شد موید آن است که شرکتهای دولتی نقش بی‌چون و چرایی در ساختار اقتصادی - مالی - اجتماعی کشور ایفا می‌کنند. ریاست محترم جمهوری اسلامی ایران نیز با عنایت به این مهم در شهریورماه ۱۳۷۶ طی حکمی به وزرای، امور اقتصادی و دارایی و صنایع و روسای سازمان برنامه و بودجه و سازمان امور اداری و استخدامی کشور ماموریت دادند که تحقیقات جامعی را پیرامون وضعیت و عملکرد این شرکتهای انجام دهند. تبصره ۳۲ قانون برنامه اول توسعه اقتصادی - فرهنگی - اجتماعی جمهوری اسلامی ایران نیز به اهمیت شرکتهای دولتی در ایران پرداخته است. علاوه بر این سازمانهای متعددی در کشور مسئولیت اداره و نظارت و حسابرسی این شرکتهای را بر عهده دارند که خود نشان‌دهنده نقش پراهمیت این بخش از اقتصاد کشور است. به‌رغم همه تأکیدها، تاکنون تحقیقات کمتری در این راستا انجام و یا منتشر شده است. نتایجی که در ادامه

این بحث می‌آید حاصل تحقیقی است که نویسنده در سالهای ۷۱ تا ۷۳ پیرامون نقش و اهمیت شرکتهای دولتی در اقتصاد ایران و بازدهی سرمایه‌گذاریهای دولت در شرکتهای دولتی به عمل آورده و انتشار نتایج آن را لازم دانستم. این مقاله را به جناب آقای سیدمحمد خاتمی به لحاظ عطف توجهشان به این بخش از اقتصاد کشور تقدیم می‌دارم.

اهمیت تحقیق از دیدگاه کلان اقتصاد ایران در تبصره ۳۲ قانون برنامه اول توسعه اقتصادی - فرهنگی - اجتماعی جمهوری اسلامی ایران^۱ آمده است:

”به منظور بهبود مدیریت، تعیین میزان قطعی اموال و دارایی و سهام دولت در شرکتهای دولتی و همچنین مشخص نمودن حداقل سوددهی شرکتهای دولتی به تفکیک بخشهای مختلف، دولت مکلف است کمیسیونی تحت نظر ریاست جمهوری و با عضویت مقامات مشخص شده در تبصره تشکیل داده و امور فوق را به‌نحوی سامان دهد که تا پایان برنامه اول ضمن لغو کلیه معافیت‌های مالیاتی و گمرکی شرکتهای دولتی عملیات انتفاعی

آنها از عملیات اجتماعی و حمایتی دولت تفکیک و قابل ارزیابی شوند.“
قوانین بودجه کل کشور در سالهای ۷۰، ۷۱، ۷۲، ۷۳^۲، لایحه بودجه سال ۷۴ کل کشور^۳، گزارشهای تفریح بودجه سالهای ۶۹ و ۷۰^۴ و گزارشهای موردی ارائه شده به مقامات مسئول^۵ نشان می‌دهد که هنوز:

- ۱- حداقل سوددهی شرکتهای دولتی به تفکیک بخشهای مختلف روشن نیست؛
- ۲- ارزش روز داراییهای دولت در شرکتهای دولتی تعیین نشده است؛^۶
- ۳- یک روال علمی برای ارزیابی عملکرد شرکتهای دولتی برقرار نشده است.^۷

آنچه در این تحقیق انجام شده عبارت است از

- مبانی نظری و فلسفه وجودی شرکتهای دولتی؛
- جایگاه و نقش شرکتهای دولتی در اقتصاد ایران؛
- مبانی نظری روشهای ارزیابی عملکرد؛
- فرضیه‌پردازی، آزمون فرضیه‌های مربوط و محاسبات زیر:

جدول شماره ۱

وزارت صنایع	کمپانی مادر بزرگ
سازمان گسترش و نوسازی صنایع ایران	کمپانیهای مادر
گروه خودروسازی	گروههای صنعتی
پارس خودرو	شرکتهای عمل کننده

- غالب بودن نقش شرکتهای دولتی در ساختار بودجه - اقتصاد و امور مالی کشور،
- محاسبه بازدهی داراییها، و سرمایه گذاریهای دولت در شرکتهای دولتی،
- تاثیر مالکیت دولت در عملکرد شرکتهای دولتی،
- تبعیت حجم عملیات مالی شرکتهای دولتی از قاعده ABC.

مبانی نظری

در مبانی نظری و فلسفه وجودی شرکتهای دولتی عنوان شده است که:

۱- به ادعای سازمان ملل (و مورد تایید ما) "در کشورهای در حال توسعه دولت نقش فزاینده ای دارد."^۸

۲- دولتها علاوه بر سیاستگذاریها، از شرکتهای و موسسات دولتی به عنوان یک وسیله نهادی مهم و در خور توجه در توسعه و سیاست عمومی استفاده می کنند و به این دلیل بخش شرکتهای دولتی در این کشورها تا حد چشمگیری توسعه یافته است و جایگاه مهمی در ساختار اقتصادی این کشورها دارد.^۹

۳- در کشورهای جهان سوم، شرکتهای دولتی هم از لحاظ همسویی با سیاستهای دولت در اجرای برنامه های اقتصادی و هم از لحاظ گستردگی جغرافیایی و فعالیت دارای اهمیت می باشند.^{۱۰}

۴- سازمان ملل مدعی است که بازدهی اقتصادی شرکتهای دولتی مطلوب نیست.^{۱۱}

۵- برای افزایش بازدهی اقتصادی معمولاً خصوصی سازی را پیشنهاد می کنند، ولی اجرای این سیاست نه تنها کارساز نیست بلکه دولت را گرفتار چرخه تصمیم گیریهای متعدد و کارهای اضافی می کند.^{۱۲}

۶- شرکتهای دولتی در دنیا هم سابقه ای چندان طولانی ندارند. در ایران این سابقه به دوران سلطنت قاجارها برمی گردد.^{۱۳}

۷- شرکتهای دولتی به فراخور نحوه تاسیس، اداره، برنامه ریزی، کنترل و سیاستهای تغییر مالکیت و اداره آنها در امور اقتصادی کشورها

مواجه شود اجباراً مالکیت دولتی به عنوان جایگزین مطرح می شود.

۳-۱۲- در کشورهایی که بازار سرمایه و تولید هنوز از رشد و توسعه منطقی برخوردار نیست، بخش خصوصی از سرمایه گذاری در بسیاری از بخشها اجتناب می ورزد و رویگردان است. از این رو دولت سهم قابل توجهی از این سرمایه گذاریها را در قالب شرکتهای دولتی پذیرا می شود.

۴-۱۲- در کشورهای در حال توسعه سرمایه گذاران از لحاظ رفتاری نیز در بازارهای محلی از خلاقیت کار آفرینی، و پذیرش ریسک بدورند، دانش و آگاهی اداره تشکیلات وسیع را ندارند و از این رو دولت مجبور به مداخله می شود و این مداخله معمولاً از طریق تاسیس و اداره شرکتهای دولتی است.

۵-۱۲- مالکیت عمومی وسیله ای برای تحقق هدفهای اجتماعی دولت و ابزاری در جهت اعمال استراتژیهای سیاسی است.^{۱۸} همین موارد کفایت می کنند به این واقعیت واقف شویم که هدفهای شرکتهای دولتی متعدد و از کشوری تا کشور دیگر متفاوت می باشد. این هدفها عبارتند از:

● اعمال سیاستهای خارجی؛

● اعمال سیاستهای استراتژیک سیاسی؛

● هدفهای اقتصادی.^{۱۹}

در مواردی که این هدفها مستقل از یکدیگر و در جهت مکمل امور زیربنایی و فعالیت بخش خصوصی است، نرخ سرمایه گذاری خصوصی را افزایش می دهد ۱۷ در غیر این صورت اگر این سرمایه گذاریها،

نقش مثبت و یا منفی بازی می کنند.^{۱۴}

۸- کنترل در شرکتهای دولتی بی انعطاف و وقتگیر است. کنترلها در این شرکتهای شامل انتصاب مدیران، سیاستهای قیمتگذاری، ارزیابی طرحهای سرمایه گذاری، بازدیدهای مکرر مقامات، گزارشهای مکرر و گوناگون مدیریت شرکتهای، انتصاب حسابرسان و بازرسان قانونی، بودجه ریزی دولتی، تعیین میزان سرمایه و محل تامین آن، روابط صنعتی، حضور در تشکلهای سیاسی، و حتی دخالت روزانه در امور تولید و درآمد هزینه می شود.^{۱۵}

۹- مدیران شرکتهای دولتی غالباً در محیطهای بدون ریسک کار می کنند، انگیزه ای برای ایجاد تعادل در نیروی کار و تولید و بهره وری ندارند، دائماً در معرض حملات گروههای گوناگون قرار دارند و هر از چندگاهی عوض می شوند.^{۱۶}

۱۰- در کشورهای جهان سوم شرکتهای دولتی سهمی قابل توجه در تشکیل سرمایه دارند.^{۱۷}

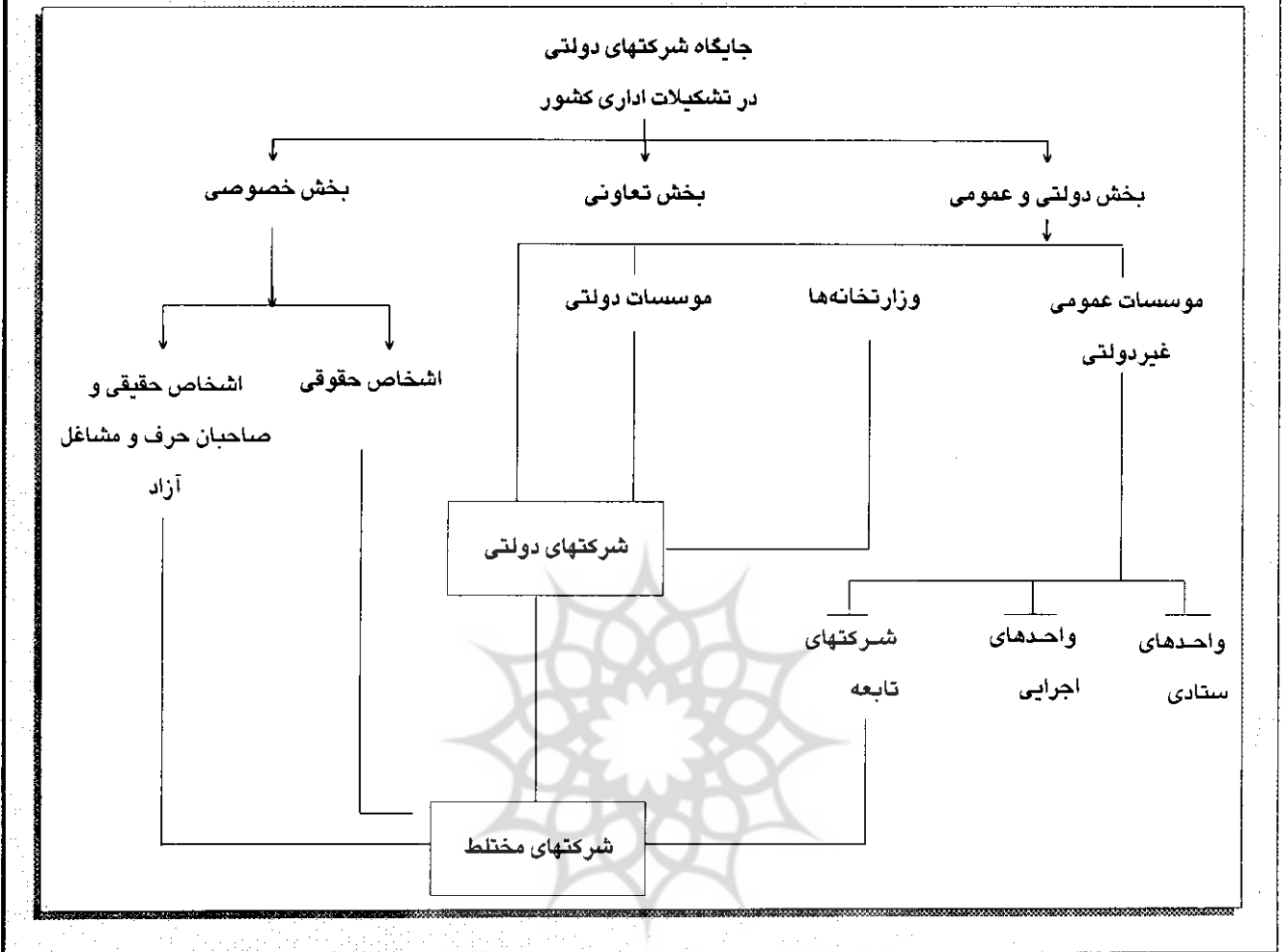
۱۱- مجله فورچون (Fortune) در نشریه سال ۱۹۸۵ خود اسامی ۷۵ شرکت فعال در بخش عمومی را در میان ۵۰۰ شرکت بزرگ غیرآمریکایی آورده است و مدعی است که این شرکتهای نقش بی چون و چرایی در اقتصاد کشورها بازی می کنند.

۱۲- فلسفه پیدایش و علت وجودی شرکتهای دولتی را به شرح زیر بر شمرده اند:

۱-۱۲- افزایش ثروت مستلزم تشکیل سرمایه است که قسمت عمده ای از آن توسط شرکتهای دولتی انجام می شود.

۲-۱۲- اگر مکانیزم بازار با شکست

نمودار ۱- جایگاه شرکتهای دولتی در اقتصاد ایران

- بعضی برای تامین مالی متوسل به استقراض (به گونه‌های متفاوت) از بخش عمومی می‌شوند؛
- بعضی از ترکیب هر سه مورد بهره‌مند می‌شوند. به هرحال شرکتهای دولتی معمولاً از امکانات تعرفه‌های ترجیحی ارز، بهره وامهای بانکی، مجوزها، معافیتهای مالیاتی، بیمه و عوارض گمرکی و تسهیلات ادارات نسبت به بخش خصوصی برخوردارند.

اندازه دولت ایران در تحقیقات انجام شده: جایگاه شرکتهای دولتی در تشکیلات اداری کشوری در نمودار ۱ نمایانده شده است. در نقش شرکتهای دولتی در اقتصاد ایران با استفاده از آمار و ارقام شرکتهای

صنعتی آورده است.^{۲۱}

ساختار کلی شرکتهای دولتی ساختار شرکتهای دولتی در ایران همانند جدول شماره ۱ می‌باشد.

از لحاظ حقوقی هم این شرکتها متفاوتند:

- بعضی از استقلال قانونی برخوردارند؛
 - بعضی تابع کلیه مقررات دولتی‌اند؛
 - بعضی رفتاری نیمه دولتی دارند؛
 - بعضی برحسب مورد، اجبار به تبعیت از قوانین خاص دارند.
- نحوه تامین مالی نیز متفاوت است:
- بعضی با تخصیص وجوه عمومی اداره می‌شوند؛
 - بعضی از تسهیلات بانکی سود می‌برند؛

سرمایه گذارهای رقیب باشد نرخ سرمایه گذاری خصوصی را کاهش می‌دهد.^{۲۰}

مطلب اصلی این است که تشخیص داده شود در کشور چه فعالیتهایی باید انجام شود؟ این فعالیتها را کدام یک از بخشها باید متصدی باشند؟ از تعداد تصدی دولت، چه تعداد باید توسط شرکتهای دولتی انجام شود؟ و چگونه؟ کدام فعالیت به شرکتهای دولتی سپرده می‌شود؟ و سپس به ارزیابی عملکرد آنها پرداخته شود.

چنانکه از آمارها بر می‌آید نوع رژیمهای حکومتی در تفکیک سهم بخشهای دولتی و خصوصی در ایجاد ارزش افزوده موثر است. دنیز فلوزا (Denis Floza) این سهم را برای بخش عمومی در ۱۴ کشور پیشرفته

جدول شماره ۲- ارقام بودجه شرکتهای دولتی طی سالهای ۱۳۶۲-۱۳۷۳

ارقام به میلیارد ریال

بودجه جاری:	
درآمدهای عملیاتی	۱۰۰۵۵۲
هزینه‌های جاری	۱۰۴۷۲۲
زیان جاری	(۳۱۷۰)
استهلاک	۴۷۶۴
سودنقدی	۵۹۴
مالیات	(۳۱۲۷)
سود(زیان) نقدی بعد از مالیات	(۲۵۴۳)
منابع وجوه سرمایه‌ای:	
از محل اعتبارات جاری دولت	۱۰۴۴۷
از محل اعتبارات سرمایه‌گذاری ثابت دولت	۱۳۲۵۴
وامهای داخلی	۱۷۵۷۷
وامهای خارجی	۱۱۱۶
استفاده از داراییهای جاری	۶۱۰۸
سایر دریافتها	۸۸۳۳
جمع	۵۷۲۳۵
مصارف وجوه سرمایه‌ای:	
سرمایه‌گذاریهای ثابت	۴۴۴۵۲ میلیارد ریال
افزایش داراییهای جاری	۲۳۱۴
انتقال به درآمد عمومی	۹۲
سایر حسابهای تقسیم سود	۱۷۲
سود سهام	۵۱۲
بازپرداخت وامهای داخلی	۵۷۶۶
بازپرداخت وامهای خارجی	۵۸۴
جمع	۵۳۸۹۱

دولتی و متغیرهای کلان اقتصادی کشور به توضیح موارد زیر پرداخته شده است:

تحقیقات استاد مصطفی علی مدد در بخش عمومی و اقتصاد ایران^{۲۲}، تحقیقات خانم دکتر فیروزه خلعت‌بری در علل بزرگ شدن دولتها^{۲۳} و تحقیقات غلامرضا اسلامی بیدگلی در سهم دخالت بخشهای خصوصی و عمومی در اقتصاد ایران^{۲۴} نشان می‌دهند که به دلایل زیر دولت ایران هر روز بزرگتر می‌شود:

- تعداد سازمانهای دولتی هر روز افزایش می‌یابد؛
- تغییر ساختار اداری کشور بیشتر به جابه‌جایی سازمانهای دولتی در سازمانهای متبوع اشاره دارد؛
- شمار افراد در دولت افزایش یافته است^{۲۵}؛
- اقدامات دولت در امور اجتماعی - فرهنگی - دفاعی افزایش می‌یابد؛
- مطلق سرمایه‌گذاریهای دولت افزایش می‌یابد^{۲۶}؛
- شرکتهای دولتی و ملی شده رشدی فوق‌العاده داشته‌اند؛

● تصویب قوانین مداخله‌گرانه دولت بسیار زیاد است؛

● سهم بیشتری از ارز کشور توسط سازمانهای دولتی مصرف می‌شود؛

● سازمانهای دولتی سهم بیشتری از وامهای بانکی را مورد استفاده قرار می‌دهند. در نهایت اینسکه دولت از طریق قانونگذاری، اعمال سیاستهای بله و نه، کم و زیاد کردن سرمایه‌گذاریهای زیربنایی و رقیب یا مکمل، تعیین خط مشی‌های توسعه منطقه‌ای، قیمتگذاری روی ارز، تعیین نرخ بهره، تعیین اصول و مبانی روابط بین‌المللی و ... نقش غالب را در اداره امور کشور بازی می‌کند. همین مطالعات نشان می‌دهد که سرمایه‌گذاریهای دولت عمدتاً از طریق شرکتهای دولتی انجام می‌شود. ارقام بودجه آن دسته از شرکتهای دولتی که بودجه خود را برای درج در قوانین بودجه کل کشور ارائه کرده‌اند طی

اهمیت شرکتهای دولتی در ساختار بودجه - اقتصاد و امور مالی کشور دارد.

مطالعه قوانین بودجه کل کشور طی سالهای ۶۲-۷۳ نشان می‌دهد که تعداد شرکتهای بودجه‌ای از ۱۵۸ شرکت در سال ۱۳۶۲ به ۴۵۸ شرکت در سال ۱۳۷۳ افزایش یافته است. همچنین سهم شرکتهای ۱۹ دولتی در بودجه کل کشور از ۴۴/۶ درصد

۷۳-۱۳۶۲ به شرح جدول شماره ۲ است. ساختار شرکتهای دولتی

شرکتهای دولتی ساختاری مشخص دارند و به شرح نمودار ۲ تقسیم می‌شوند. مقایسه بودجه شرکتهای دولتی در ایران با بودجه کل کشورمان و مقایسه سرمایه‌گذاریهای دولت از طریق شرکتهای دولتی با سرمایه‌گذاریهای کل دولتی در ایران نشان از

نمودار ۲- ساختار شرکتهای دولتی

فرمول ۱

نرخ سهم شرکت در برنامه‌های اجتماعی	نرخ لازم برای تعدیل داراییها جهت حفظ آنها	پاداش پذیرش ریسک در هر شرکت	نرخ مالیات	نرخ بهره اوراق قرضه دولتی	بازدهی مورد انتظار هر شرکت دولتی
-	+	+	+	=	=
اقتصادی دولت	اقتصادی دولت	اقتصادی دولت	اقتصادی دولت	اقتصادی دولت	اقتصادی دولت

۷۷۳ شرکت آورده نشده است^{۲۹} طی سالهای ۱۳۵۸ تا ۱۳۷۱ تعداد ۷۰۰ شرکت دولتی شناخته شده تاسیس شده است.^{۳۰} از سالهای ۱۳۷۱ به بعد از روند تاسیس شرکتهای دولتی به دلیل وجود تبصره ۲ در قوانین بودجه کل کشور در سالهای ۷۱-۷۵ کاسته شده است. براساس آمارهای سال ۱۳۷۳، از کل شرکتهای عمومی به تعداد ۲۲۲۱ شرکت، تفکیک فعالیت به شرح جدول شماره ۳ است. مبانی نظری ارزشیابی عملکرد موسسات انتفاعی در مبانی نظری روشهای ارزیابی عملکرد موضوعات زیر مطرح شده است: پروفیسور امی (Amey) ارزیابی عملکرد را در مقایسه توان با عملکرد جستجو کرد و فرمول ریاضی برای برنامه‌ریزی سود

مبلغ ۴۴۴۵۲ میلیارد ریال برای سرمایه‌گذاری ثابت در این شرکتها بودجه شده، طی آذر ۱۳۶۸ تا دی‌ماه ۱۳۷۲ تنها ۷۷۸/۵ میلیارد ریال از سهام دولتی در بورس اوراق بهادار تهران معامله شده است یعنی ۱/۷۵ درصد از کل سرمایه‌گذاری پیشبینی شده در بودجه‌های کل کشور در بورس اوراق بهادار تهران معامله شده است. طبق آمارهای رسمی موجود از ۲۱۸۶ شرکت عمومی (شرکتهای دولتی مشمول ماده ۴ قانون محاسبات عمومی، شرکتهای تابعه و وابسته به بانکها، بنیادها و نهادهای انقلاب) در کشور نام برده می‌شود ولی تخمین زده می‌شود که تعداد آنها به ۲۵۰۰ شرکت بالغ باشد. از تعداد ۲۱۶۸ شرکت تعداد ۱۱۱۸ شرکت دولتی می‌باشند که نام تعداد ۳۴۵ شرکت در قانون بودجه سال ۱۳۷۱ آورده شده است و نام بقیه به تعداد

به ۵۸/۱ رسیده است و سهم سرمایه‌گذاری ثابت در شرکتهای دولتی از رقم ۳۲/۴ درصد به ۵۴/۲ درصد رسیده است. آمار و ارقام نشان می‌دهد که اصولاً حس مسئولیت حسابداری در میان مدیران دولتی پایین می‌باشد^{۲۷}. ارقام بودجه شرکتهای دولتی در سال ۷۳ نشان می‌دهد که ۶۱ شرکت از میان ۴۵۸ شرکت دولتی بودجه‌ای دارنده ۸۷/۳۵ درصد سهم درآمد کل شرکتهای دولتی بودجه‌ای می‌باشند^{۲۸}. عملیات شرکتهای دولتی ایران از تولید آفتابگردان تا تولید ورقهای استینلس استیل (Stainless Steel) ۰/۳ میلی‌متر و محصولات پتروشیمی دامنه دارد و در سرتاسر ایران پراکنده‌اند و حدود ۲/۵ میلیون نفر را در استخدام دارند. ۲۰ در حالی که طی سالهای ۷۳-۱۳۶۲

جدول شماره ۳- شرکت‌های دولتی به تفکیک فعالیت‌های آنان

۷۷/۹۲ درصد	شرکت‌های فعال
۱۰/۵۴	قبل از بهره‌برداری
۶/۱۷	راکد
۲/۹۲	در حال تصفیه
۲/۴۴	خصوصی شده
۱۰۰	جمع
۲۱	فعالیت‌های خدماتی
۱۵	فعالیت‌های بازرگانی
۶۲/۶	فعالیت‌های تولیدی
۱/۴	متفرقه
۱۰۰	جمع

جدول شماره ۴- مقایسه ارقام شرکت‌های دولتی بودجه‌ای با ارقام ۱۵۳۲ شرکت عمومی دولتی ارقام به میلیارد ریال

درصد	ارقام ۳۴۲ شرکت بودجه‌ای دولتی	ارقام ۱۵۳۲ شرکت	شرح
ستون ۳ به ستون ۲			
۲۲/۲۳	۴۷۸۰	۲۰۳۹۸	جمع داراییها
۴۰/۱۴	۴۱۷۰	۱۰۳۹۸	جمع فروش
۴۱	۴۹۲	۱۲۰۰	جمع سود خالص

پیشبینی شده و سودی که می‌توانست در شرایط عملی حاصل شود ارائه داد.^{۳۱}

پروفیسور آلک نو (Alec Nove) در ارزیابی عملکرد شرکت‌های ملی شده بر مفاهیم سرمایه‌گذاری و قیمت‌گذاری در شرایط انحصار پرداخته و نوشته‌هایش سیاسی است.^{۳۲} نوشته‌های پروفیسور سولومونز (D. Solomons) بر ارزیابی قسمتها تاکید می‌گذارد^{۳۳} با این حال هر سه نویسنده معروف بر بازده سرمایه‌گذاری^{۳۴} به عنوان یک معیار ارزشیابی عملکرد صحه می‌گذارند.

پرایک (Pryke) و پولانیس (Polanyis) استفاده از معیار داده/ ستانده را در ارزیابی عملکرد شرکت‌های دولتی انگلیسی توصیه کرده و به کار بردند ولی هر دو محقق در ارزیابی عملکرد شرکت‌های دولتی در انگلستان به نتایج متفاوتی رسیدند. به نحوی که یکی عملکرد شرکت‌های دولتی را موثرتر از عملکرد شرکت‌های مشابه در بخش خصوصی توصیف نمود و دیگری برعکس^{۳۵}.

سنجش عملکرد در حوزه‌هایی که کمیت پذیر است با مشکلات کمتری مواجه است تا در حوزه‌هایی که کیفی است. مقدار ثروت یک شخص قابل شمارش است ولی شخصیت او غیرقابل شمارش است^{۳۶}.

همین‌طور است در یک موسسه. حتی در حوزه‌های کمیت پذیر هم مشکلات واحد سنجش حضور دارد و این طبیعت ثوری سنجش است^{۳۷}. در سنجش این اعتقاد است که هر چه موضوع مورد سنجش بیشتر تجزیه شود نتیجه سنجش بهتر است. در ارزیابی عملکرد هم این‌طور مقرر می‌دارند که عملکرد را از دیدگاه‌های مالی - فنی - اجتماعی ارزیابی کنند. اما هنوز یک شاخص ترکیبی که هر سه عامل را یک جا منظور کند تدوین و پردازش نشده است^{۳۸}.

از لحاظ سیستمی بین فضای عملیاتی و شاخصهای کلیدی عملکرد ارتباطی تنگاتنگ مشاهده می‌شود به طوری که آخر

بین بازده سرمایه‌گذاری و رشد کارکنان همبستگی مثبت و معنی‌دار وجود دارد.

هامبرو پرفرمانس گاید (Hambro Performance Guide) که از سال ۱۹۸۸ هر شش ماه یکبار منتشر می‌شود از معیارهای زیر برای رده‌بندی عملکرد شرکتها استفاده می‌کند^{۴۰}:

- مارژین سودآوری^{۴۱}
- بازگشت سرمایه‌های به کار گرفته شده^{۴۲}
- خالص بازدهی حقوق صاحبان سهام^{۴۳}
- سود باقی مانده^{۴۴}
- روند ۵ ساله عایدی هر سهم^{۴۵}
- روند ۵ ساله سود تقسیم شده هر سهم^{۴۶}
- گردش عملیات^{۴۷}
- نسبت پرداخت سود^{۴۸}

یعنی نسبت‌های گروه بازده سرمایه‌گذاری^{۴۱} و پنجره عملکرد مدیریت برای ارزیابی در

خط ارزیابی عملکرد عبارت است از:

- بهره‌وری؛ علوم انسانی و مطالعات رفتاری
- سهم بازار؛
- سودآوری؛
- رشد کارکنان.

در رساله آقای ار. جکسون (R. Jacobson) راه حل این‌طور در نظر گرفته شد که روابط علمی بین متغیرهای ذی ربط برقرار کند. وی در تحقیق خود نتایج زیر را حاصل کرده است.

بین بازده سرمایه‌گذاری و نرخ برگشت قیمت سهام همبستگی مثبت و معنی‌دار وجود دارد^{۳۹}.

بین بازده سرمایه‌گذاری و بهره‌وری همبستگی مثبت و معنی‌دار وجود دارد.

بین بازده سرمایه‌گذاری و سهم بازار همبستگی وجود دارد منتهی‌گاه مثبت و گاه منفی.

بین نویسندگان اعتبار دارد.

نظر عمومیت بر این است که فرمول بازده سرمایه گذاری عبارت است از:

$$\text{سود بعد از بهره و مالیات در زمان } t \\ \text{سرمایه گذاری در زمان } t-1$$

منتهی به چند مطلب باید توجه شود:

۱- سود در زمان t است و به ارقام جاری نزدیکتر است.

۲- سرمایه گذاری مربوط به زمان گذشته و حال و آینده است.

۳- سود فقط ناظر بر یکسال است ولی سرمایه گذاری مربوط است به گذشته، حال و آینده. اگر موارد فوق در عمل مدنظر باشند (یعنی با در نظر داشتن مشکلات محاسباتی بازده سرمایه گذاری) بازده سرمایه گذاری برای ارزیابی عملکرد اعتبار دارد. از نسبتهای بازده سرمایه گذاری دو نسبت نرخ بازگشت حقوق صاحبان سهام و نرخ بازگشت داراییها^{۴۹} دارای اهمیت بیشتر هستند. فرمول این نسبتها عبارت است از^{۵۰}:

$$\frac{\text{سود}}{\text{فروش}} \times \frac{\text{فروش}}{\text{نرخ بازگشت داراییها}}$$

$$\text{نرخ بازگشت حقوق صاحبان سهام} = \frac{\text{نرخ بازگشت داراییها}}{\text{حقوق صاحبان سهام}} \times \text{نرخ بازگشت داراییها}$$

در حقیقت نرخ بازگشت حقوق صاحبان سهام حاصل ضرب عوامل زیر است:

- از هر یک ریال آورده صاحبان سهام چقدر دارایی تحصیل شده است؟ (مدیریت نقدینگی)؛
- از هر یک ریال دارایی چقدر فروش داشته ایم؟ (مدیریت داراییها)؛
- از هر یک ریال فروش چقدر سود برده ایم؟ (مدیریت ظرفیت، مدیریت قیمت، مدیریت هزینه و به طور کلی مدیریت ارزش افزوده).

۲۲ نتایج بررسیهای این تحقیق

فرضیه ما در این رساله این بود که

بازدهی داراییهای شرکتهای دولتی در ایران کمتر از حد متعارف است، از این رو داراییهای دولت در شرکتهای دولتی هرز می رود و به تبع آن ساختار مالی و اقتصادی دولت را نابسامان می کند و در پی آن مشکلات اجتماعی پدید می آید. این فرضیه همراه با فرضیات معین چندی است. برای آزمون فرضیهها به شرح زیر اقدام شد. نتایج حاصل از بررسی ۱۵۴۳ شرکت عمومی

اطلاعات مالی مربوط به ۲۲۳۲ شرکت عمومی در دسترس بود. این اطلاعات مربوط به سالهای مختلف بود از این رو لازم می آمد که این اطلاعات برای مقطع خاصی منظور شود. با بررسیهای لازم از میان شرکتهای فوق اطلاعات مالی ۱۵۴۳ شرکت برای سال ۱۳۷۱ در اختیار بود. این اطلاعات شامل صورتهای مالی حسابرسی شده می باشد. نرخ بازگشت داراییها براساس ارزش دفتری داراییها برای این شرکتها ۴/۰۵ درصد محاسبه شد. این شرکتها تحت مالکیت و اداره دولت و نهادهای عمومی غیردولتی می باشند. در بین ارقام فوق ارقام مالی شرکت نفت می باشد که به دلیل طبیعت خاص این صنعت در ایران ارقام مداخله گر بوده از این رو از مجموعه حذف شدند و به این ترتیب نرخ بازگشت داراییها در ۱۵۴۲ شرکت باقی مانده به ۲/۰۹ درصد کاهش یافت. از تعداد ۱۵۴۳ شرکت تعداد ۴۱۸ شرکت زیان ده، ۲۳۹ شرکت با بازدهی صفر و ۸۸۶ شرکت بازدهی مثبت داشتند. تسهیلات بازدهی شرکتهای اخیر از ۱۳/۰۰۱۳+ درصد تا ۹۲ درصد دامنه دارد.

ارقام بانکها نیز از ارقام مداخله گر هستند، زیرا طبیعتاً ارقام بانکها از لحاظ بدهیها و داراییها ساختار متفاوتی از سایر شرکتها دارد و نیز شامل داراییهای تجدید ارزیابی شده هستند. با حذف ارقام بانکها از مجموعه فوق نرخ بازگشت داراییها به ۵/۸۸ درصد افزایش یافت. در میان ۱۵۳۲

شرکت باقیمانده تعداد ۲۸ شرکت دیگر نیز از ارقام مالی بالایی برخوردار بودند. به این معنی که این ۲۸ شرکت ۳۷/۵ درصد کل داراییها، ۲۳/۷ درصد کل فروش و ۴۵/۶ درصد کل سود مجموعه را شامل می شوند. با حذف ارقام این ۲۸ شرکت نرخ بازگشت داراییها برای بقیه شرکتها به ۷/۹۵ درصد بالغ شد.

نتایج حاصل از بررسی ۷۴۸ شرکت دولتی

شرکتهای مجموعه فوق دارای مالکیت دولتی و مالکیت غیردولتی می باشند. از این رو از میان آنها ۷۴۸ شرکت که دارای مالکیت دولتی بودند انتخاب شدند. این شرکتها ۸۸/۳۹ درصد داراییها، ۷۸/۶۹ درصد فروش و ۷۷/۹۸ درصد سود را دارا می باشند. نرخ بازگشت داراییها در این شرکتها ۴/۰۶ درصد محاسبه شد که با حذف ارقام بانکها و شرکت نفت نرخ بازگشت داراییها برای بقیه شرکتها به ۵/۲ درصد بالغ شد. در این مرحله از تحقیق لازم بود مجدداً ارقام مداخله گر دیگر حذف شوند.

این ارقام عبارت بودند از ارقام داراییهای شرکتهایی که هنوز بسه بهره برداری نرسیده اند؛ یا در حال تصفیه اند و به هر دلیل دیگری در سال ۱۳۷۱ فاقد رقم فروش بودند. در این مرحله ۱۷۰ شرکت دیگر از مجموعه حذف شد و در نتیجه نرخ بازگشت داراییها برای ۵۶۷ شرکت باقیمانده محاسبه شده و رقم ۴/۹۵۵ درصد حاصل گردید. (یعنی از هر ریال دارایی شرکتهای دولتی به ارزش دفتری تنها کمتر از ۵ درصد سود حاصل می شود).

مقایسه ارقام عملکرد شرکتهای دولتی با عملکرد شرکتهای مشابه در بورس اوراق بهادار تهران

در این مرحله از تحقیق مقایسه نرخ بازگشت داراییها با رقم پذیرفته شده ای لازم می آمد. این مقایسه با نسبت مشابه از

شرکتهای عمومی پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار حاصل شد. به این ترتیب که ارقام مالی ۶۵ شرکت عمومی پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهیه شد و با انجام محاسبات لازم نرخ بازگشت داراییها در این شرکتها در سال ۱۳۷۱ به طور متوسط ۱۴/۵۵ درصد محاسبه شد. این مقایسه نشان می دهد که دارایی شرکتهای دولتی حدود ۱۰ درصد کمتر از دارایی شرکتهای مشابه در بورس تهران بازدهی دارند.

مقایسه عملکرد شرکتهای دولتی با هزینه سرمایه

در این مرحله از تحقیق لازم بود که معیار پذیرفته شده دیگری هم برای مقایسه بازدهیها مورد نظر قرار گیرد. این معیار هزینه سرمایه در دولت بود. قبلاً نسبتهای تامین مالی از منابع مختلف طی سالها ۱۳۶۲-۷۳ محاسبه شده بود و با فرضهای زیر:

بهره وامهای داخلی ۱۲٪
بهره وامهای خارجی ۸٪
نرخ فرصت از دست رفته در جابجایی داراییهای جاری ۱۵٪
نرخ نهایی مالیات ۳۵٪

هزینه تامین پول برای شرکتهای دولتی ۱۰/۴ درصد محاسبه شد که بسیار نزدیک به نرخ بهره اوراق قرضه دولت می باشد. این نرخ، نرخ بهره بدون ریسک و مالیات می باشد و با این حال نشان می دهد که متوسط نرخ بازگشت داراییها در شرکتهای دولتی حدود ۵/۵ درصد از نرخ بهره اوراق قرضه دولتی کمتر می باشد. به عبارتی: پایین بودن متوسط بازدهی دارایی شرکتهای دولتی به اثبات رسید.

تفکیک شرکتهای با عملکرد خوب از شرکتهای با عملکرد متوسط و بد

در این مرحله از تحقیق لازم بود که به شناسایی شرکتهای با عملکرد خوب و شرکتهای با عملکرد متوسط و شرکتهای با عملکرد بد پرداخته شود؛ لذا نرخ بازگشت

داراییها برای ۵۶۷ شرکت محاسبه و به ترتیب کوچکی تا بزرگی رده بندی شدند و نتایج زیر حاصل شد:

کمترین نسبت نرخ بازگشت داراییها = ۹/۰۷- درصد

بیشترین نسبت نرخ بازگشت داراییها = ۷۵/۶ درصد

تعداد شرکتهای با بازدهی منفی ۱۳۸ شرکت
تعداد شرکتهای با بازدهی مثبت ولی بسیار ناچیز ۹ شرکت

تعداد شرکتهای با بازدهی مثبت ۴۱۶ شرکت

دامنه تغییرات شرکتهای با بازدهی مثبت از ۰/۱ درصد تا ۷۵/۶ درصد

متوسط نسبت نرخ بازگشت داراییها = ۲/۹ درصد
تعداد شرکتهای با بازدهی کمتر از متوسط ۳۰۰ شرکت

مبلغ دارایی شرکتهای مورد بررسی (۵۶۳ شرکت) برابر با ۲۲/۶ درصد کل دارایی ۱۵۴۳ و برابر ۸۳/۵ درصد دارایی کل ۷۳۸ شرکت مورد مطالعه می باشد.

مطالعات بعدی نشان داد که اکثریت شرکتهای زیان ده و شرکتهای با بازدهی کم در میان شرکتهای با ابعاد استراتژیک دولتی نمی باشند.

مقایسه عملکرد شرکتها از طریق کاربرد نرخ بازگشت حقوق صاحبان سهام و ارزشهای تعدیل شده

همین محاسبات برای نرخ بازگشت حقوق صاحبان سهام انجام شد. نرخ بازگشت حقوق صاحبان سهام متوسط در ۶۵ شرکت پذیرفته شده در بورس ۵۱/۰۴ درصد و در ۵۶۷ شرکت مورد بررسی ۳۰/۷۲ درصد می باشد.

مطالعات بعدی در ارزش تعدیل شده داراییها بود. در این مرحله از تحقیق از معادله حسابداری کمک گرفته شد:

حقوق صاحبان سهام + بدهی = دارایی
حقوق صاحبان سهام در ۶۵ شرکت پذیرفته شده دولتی در بسورس در تاریخ

۱۳۷۱/۱۲/۲۹ از طریق زیر به دست آمد:
ارزش هر سهم در ۱۳۷۱/۱۲/۲۹ ×
تعداد سهم در ۱۳۷۱/۱۲/۲۹

و سپس با جمع این رقم با ارقام بدهیهای هر شرکت، ارزش تعدیل شده داراییها در ۱۳۷۱/۱۲/۲۹ محاسبه شد. این رقم در مقایسه با ارقام دفتری نسبت ۱/۸۲۵ را نشان می دهد. یعنی هر یک ریال دارایی شرکتهای دولتی با ارزش دفتری "ارزش بازاری" معادل ۱/۸۲۵ ریال دارد.

فرمولبندی ارزیابی عملکرد

در مرحله بعدی فرمولبندی نرخ بازدهی مورد انتظار سرمایه گذارهای دولت مورد عمل قرار گرفت و فرمول ۱ پیشنهاد شد.

در مقایسه بازدهی دارایی شرکتهای دولتی با ارقام بازدهی شرکتهای عمومی پذیرفته در بورس اوراق بهادار تهران ۶۸ شرکت از ۵۶۷ شرکت بازدهی بالاتر از متوسط بازدهی شرکتهای پذیرفته در بورس اوراق بهادار تهران داشته و بازدهی بقیه کمتر از متوسط بازدهی شرکتهای مشابه پذیرفته در بورس تهران بود. تعدادی از این شرکتها نیز در میان ۶۵ شرکت عمومی پذیرفته شده در بورس تهران می باشند.

ارزیابی عملکرد شرکتهای دولتی بودجه ای ارقام مالی ۳۵۰ شرکت دولتی بودجه ای مورد بررسی قرار گرفت و متوسط نرخ بازگشت داراییها در این شرکتها ۲/۵ درصد محاسبه شد.

ارقام مالی شرکتهای مورد خصوصی سازی مطالعه شد و نتایج زیر به دست آمد:

● مقرراست ۳۹۱ شرکت خصوصی سازی شود؛

● نام ۳ شرکت دوبار آمده است؛ لذا

● مقرراست ۳۸۸ شرکت خصوصی سازی شود؛

● از ۳۸۸ شرکت ارقام ۳۴۲ شرکت در اختیار ۲۳ بود که نتایج آن به شرح جدول شماره ۴ است.

یعنی اگر تمام ۳۴۲ شرکت مورد نظر کلاً خصوصی سازی شود و تمام سهام متعلق به دولت باشد تنها ۴۷۸۰ میلیارد ریال با ارزش دفتری خصوصی سازی خواهد شد که اگر همه عوامل از قبیل ضرایب تبدیل دارایی سایر شرکتها و ... را در نظر بگیریم این رقم کلاً به ۱۷۰۰۰ میلیارد ریال خواهد رسید که برابر است با کل سرمایه گذاری ثابت پیشبینی شده دولت در بودجه سال ۱۳۷۴ کل کشور و از طریق شرکتهای دولتی یعنی شرکتهای دولتی جابجا خواهند شد، اما بزرگتر می شوند.

تبعیت ارقام مالی شرکتهای دولتی از قاعده ABC

ارقام داراییها، بدهیها، فروش و سود شرکتها به ترتیب بزرگی رده بندی و اسامی ۵۲ شرکت بزرگتر استخراج شد و نشان داده شد که این شرکتها ۶۲ درصد داراییها؛ ۵۹ درصد بدهیها؛ ۵۶ درصد فروش؛ ۷۴ درصد سود؛ ۵۶۷ شرکت را دارا می باشند.

نسبت اهرمی در ۵۶ شرکت ۴/۹۵۷۸ محاسبه شد. یعنی به ازای هر یک ریال حقوق صاحبان سهام ۴/۹۵۷۸ ریال دارایی تهیه شده است.

محاسبه فرصتهای از دست رفته با استفاده از ارقام به دست آمده فرصت از دست رفته حاصل از کمبود بازدهی دارایی شرکتهای دولتی برای سال ۷۱ محاسبه شد و نتایج زیر به دست آمد:

کل سودی که شرکتها می توانستند داشته باشند ۴۳۵۱ میلیارد ریال کل سودی که در بودجه سال ۱۳۷۱ ابراز داشته اند ۹۳۱ میلیارد ریال

و این نتایج در بودجه سال ۱۳۷۱ اعمال و نشان داده شد که در صورت توجه خاص به عملکرد شرکتهای دولتی می توان در ساختار اقتصادی و مالی کشور تحول بنیادین به وجود آورد.

نرخ بازگشت داراییها برحسب صنایع مختلف

محاسبات نرخ بازگشت داراییها برای هر رشته از صنعت جداگانه حساب شد و نتایج زیر به دست آمد:

● ۱۴۲۹ شرکت در این مرحله مورد مطالعه می باشد.

● ۹۴۷ شرکت به کار تولید، ۲۲۸ شرکت به کارهای بازرگانی، ۲۲۰ شرکت به کارهای خدماتی و ۳۴ شرکت به کارهای بانکی اشتغال دارند.

● ۲۱/۴ درصد داراییها در گروه شرکتهای تولیدی، ۳/۷ درصد در گروه شرکتهای بازرگانی، ۳/۵ درصد در گروه شرکتهای خدماتی و ۷۱/۴ درصد در گروه بانکها به کار گرفته شده است.

● متوسط بازدهی داراییها در بانکها در سال ۱۳۷۱ منفی بوده است.

● متوسط بازدهی در سایر گروهها ۶/۵ درصد بوده است.

● بازدهی دارایی گروه شرکتهای بازرگانی کمتر از میزان متوسط کل گروهها بوده است.

● ضریب تغییرات بازدهی در کلیه گروهها بسیار بالا می باشد و نشان می دهد که بازدهی داراییها به عواملی غیر از نوع فعالیت شرکتهای عمومی هم بستگی دارد.

در هر گروه از شرکتها به شرکتهای با سودآوری مثبت بالا و شرکتهای با بازدهی منفی برخورد می شود.

از بررسیهای بالا این نتیجه حاصل شد که: عواملی نظیر نوع محصول، قدمت شرکت، ساختار مالی، ساختار تکنولوژیک، نحوه اداره شرکت و تفکر مدیران در بازدهی داراییها نقش موثر دارند.

محاسبات مربوط به ارزش افزوده شرکتها نشان می دهد که بعضی از شرکتهای دولتی بودجهای دارای ارزش افزوده منفی می باشند. یعنی در این شرکتها درآمدهای حاصل تکافوی پرداخت دستمزد و حقوق، استهلاک و بهره وامهای دریافتی را نمی کند. در این شرکتها

یکی از سه حالت زیر اتفاق می افتد:

● دولت زیان این شرکتها را از بودجه کل کشور جبران می کند؛

● در این شرکتها مبادرت به اخذ وامهای جدید می شود؛

● بتدریج امکانات فیزیکی تحلیل می رود و سرانجام روزی هم متوقف می شوند.

در موارد زیادی دیده شد که نوع فعالیت این شرکتها استراتژیک نیست و نقش چندانی در چرخه فعالیتهای اجتماعی دولت ندارند.

تحلیل دلایل کمبود بازدهی در بعضی از این شرکتها و زیاندهی بعضی دیگر نشان می دهد که این شرکتها نباید اجباراً زیانده بوده و یا بازدهی آنها کمتر از میزان متعارف باشد چرا که تعداد شرکتی که به تولید کالا و ارائه خدمات استراتژیک مبادرت می ورزند اندک است. در بسیاری از موارد مدیریت نقدینگی، مدیریت داراییها، مدیریت ظرفیت، مدیریت قیمت گذاری، مدیریت هزینه ها، مدیریت قیمت تمام شده و مدیریت رشد و توسعه در شرکتهای دولتی و عمومی ایران دچار مسئله است. بررسیها نشان داد که

حس مسئولیت حسابدهی در شرکتهای عمومی ایران بسیار پایین است و تصمیمات استراتژیک در مجامعی گرفته می شود که افراد رده های پایینتر سازمانی در وزارتخانه ها آن تصمیمات را می گیرند. به عبارتی عملکرد شرکتهای عمومی تحت تاثیر تفکر و توان مدیرانی است که غالباً بدون رعایت معیارهای شایسته سالاری انتخاب می شوند.

این مطالعات، و نیز مطالعات دیگران، نشان داد که بودجه بندی و برنامه ریزی در شرکتهای دولتی بودجهای در حد رفع تکلیف قانونی و در حداقل آن انجام می شود و در مورد شرکتهای تابعه و وابسته هم جدی گرفته نمی شود. در عین حال با این که سازمانهای متعددی عهده دار امر کنترل و نظارت به عملکرد این شرکتها می باشند، کنترلها ضعیف و بدون بهره و بازده لازم می باشد.

به طور خلاصه می توان گفت بازدهی دارایی شرکت‌هایی دولتی در ایران تحت تاثیر:

● عدم توجه به معیارهای اقتصادی در انتخاب طرح‌های سرمایه‌گذاری؛

● عدم رعایت معیارهای شایسته‌سالاری در انتخاب بعضی از مدیران؛

● فقدان حس مسئولیت حسابدهی در مدیران دولتی؛

● عدم وجود نظام‌های موثر برنامه‌ریزی؛

● ضعف نظام‌های کنترل؛

● عدم وجود ارتباط منطقی میان این متغیرها.

کمتر از میزان متعارف است و موجب کاهش تدریجی، ولی بسیار سریع، ظرفیتهای مالی و فیزیکی در این شرکتها

شده و بار آن از طریق کسری بودجه، افزایش قیمت‌ها، واردات کالا، کاهش نرخ

سرمایه‌گذاریها، کمبود رشد تولید ناخالص داخلی، و ... بر مردم تحمیل می‌گردد. و با

توجه به حجم سنگین سرمایه‌گذاریهای انجام شده توسط دولت ضروری است

توجه خاص بر این بخش مهم اقتصادی کشور معطوف گردد. این مهم (علاوه بر نیاز

به توجه به عوامل دیگر) از طریق تاکید بر برنامه‌ریزی موثر، احیاء و تقویت نظام‌های

کنترل، افزایش حس مسئولیت حسابدهی مدیران و ایجاد ارتباط منطقی میان این متغیرها

امکانپذیر است. و امید که چنین شود.

۱- سازمان برنامه و بودجه، "قانون برنامه پنجساله اول توسعه اقتصادی - فرهنگی - اجتماعی جمهوری اسلامی ایران"، تبصره ۳۲.

۲- سازمان برنامه و بودجه، قوانین بودجه سالهای ۷۰-۱۳۷۳ کل کشور، تبصره ۲

۳- سازمان برنامه و بودجه، لایحه بودجه سال ۱۳۷۴ کل کشور، تبصره ۲

۴- دیوان محاسبات کشور، گزارشهای تفریح بودجه سالهای ۱۳۶۹ و ۱۳۷۰ کل کشور، منتشر نشده.

۵- نگاه کنید به: الف - دیوان محاسبات کشور، گزارشهای تقدیم شده به مجلس شورای اسلامی، منتشر نشده.

ب - سازمان برنامه و بودجه "پیشنهادهایی در مورد بهبود سیستم مدیریت، نظارت و کنترل شرکت‌های دولتی" شهریور ۱۳۷۲.

ج - در هیچ یک از گزارشهای رسمی که درباره

عملکرد برنامه اول توسعه اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی پنجساله نوشته شده به عملکرد شرکت‌های دولتی اشاره نشده است.

۶- از چند سال قبل دولت لایحه‌ای را برای تجدید ارزیابی دارایی این شرکتها به مجلس شورای اسلامی ارائه داده است. این لایحه هنوز به تصویب نرسیده است.

۷- سازمان برنامه و بودجه، "ارزیابی عملکرد شرکت‌های دولتی"، مرداد ۱۳۷۰؛ و سازمان برنامه و بودجه، "نگاهی بر مبانی نظری نظام شرکت‌های دولتی"، مهرماه ۱۳۶۷.

۸- U.N., "Issues and Priorities in Public Administration and Finance in the Third UN. Development Decade."

۹- دکتر علی اکبر نیکو اقبال، "مشکلات و الویتهای در ادارات عمومی کشورهای در حال توسعه"، مدیریت دولتی، دوره جدید، شماره هفدهم، تابستان ۱۳۷۱، ص ۶۰.

۱۰- همان ماخذ.

۱۱- همان ماخذ.

۱۲- غلامرضا اسلامی بیدگلی، "سهام دخالت بخشهای عمومی و خصوصی در اقتصاد ایران"، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، شهریور ۱۳۷۱.

۱۳- جولیان پاری، "اقتصاد ایران در سالهای ۱۹۷۰-۱۹۰۰"، سازمان حسابرسی، چاپ اول، مهرماه ۱۳۶۲.

۱۴- غلامرضا اسلامی بیدگلی، همان ماخذ.

۱۵- دکتر علی اکبر نیکو اقبال، همان ماخذ، ص ۶۰.

۱۶- همان ماخذ.

۱۷- نگاه کنید به: الف Bishwa Nath Singh, Public Enterprise in Theory and Practice, Delhi: Deep and Deep Publications, 1991, Chapter 1.

ب - غلامرضا اسلامی بیدگلی، همان ماخذ، فصول ۳ و ۴

۱۸- غلامرضا اسلامی بیدگلی، "ارزیابی بازدهی سرمایه‌گذاریهای دولت و اثر آن در ساختار اقتصادی - مالی کشور" پایان‌نامه دکتری، دانشگاه تهران، ۱۳۷۳.

۱۹- نگاه کنید به: الف Bishwa Nath Singh, OP.Cit., Chapter 1.

ب - سازمان برنامه و بودجه، نگرشی بر مبانی نظری نظام شرکت‌های دولتی، ص ۱۵۶.

ج - C.D. Foster, Politics, Finance and the Role of Economics ..., London: George Allen and Unwin, 1971, Chapter 15.

۲۰- غلامرضا اسلامی بیدگلی، همان ماخذ.

۲۱- دنیز فلوزا، "اقتصاد معاصر"، ترجمه منوچهر فرهنگ، انتشارات سروش، ۱۳۷۰، ص ۲۹۸-۶۹۲.

۲۲- مصطفی علمد، "بخش عمومی در اقتصاد ایران"، منتشر نشده، ۱۳۵۴.

۲۳- دکتر فیروزه خلعت‌بری، "علل بزرگ شدن دولتها"، اقتصاد و مدیریت، دانشگاه آزاد اسلامی.

اختیارات شورای عالی اداری، منتشر نشده.

۲۶- اسلامی بیدگلی، غلامرضا، همان ماخذ.

۲۷- "دیوان محاسبات کشور، گزارش تفریح بودجه سال ۱۳۷۳ کل کشور"، ۱۳۷۵، منتشر نشده.

۲۸- سازمان برنامه و بودجه، قانون بودجه سال ۱۳۷۳ کل کشور.

۲۹- غلامرضا اسلامی بیدگلی، همان ماخذ.

۳۰- غلامرضا اسلامی بیدگلی، همان ماخذ.

31- Loyd Amey, The Efficiency of Business Enterprises, London: Grege Allen and Unwin

32- Alec Nove, "Efficiency Criteria for Nationalized Industries," London: Geoge Allen and Unwin, 1973.

33- David Solomons, "Divisional Performance: Measurement and Control", Illinois, Richard Irwin 1965.

34- Return on Investment (ROI)

۳۵- نگاه کنید به: a) G. Polanyis and P.Polanyis, "Fooling the Nation: The Record of the Nationalized Industries", Frazer Anshacher, 1974.

b) R, Pyke, "Public Enterprise in practice", Mc Gibbon and kee, 1971.

R.Pyke, " The Nationalized Industries" Policies and Performance Since 1968" Martine Roketson, 1981.

۳۶- نگاه کنید به kerlinger

Harold Bierman, "Measurement and Accounting", The Accounting Review, July 1963.

38- Niall Lohien, "Measuring Corporate Performance", CIMA, 1987.

39- Robert Jacobson, "The Validity of ROI as a Measure of Business Performance", The American Economic Review, Vol, 77 June 1987, PP. 470-480.

40- Mark Lee Inmar, "Assessment of Performance Rankings as an Indicator of Future Survival", Management Accounting, June 1991, PP.44.

a) E.I. Altman, "Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy", Journal of Finance, Sept, 1968.

b) Robert C.Higgins, "Analysis for Financial Management", Second Edition, Illinois, Richard Irwin, Inc., 1989, PP.53-54.

- Robert Jacobson, OP.Cit., PP. 470.

- Robert C.Clarke, et.al., "Strategic Financial Management", Illinois: Richard Irwin, Inc., 1990.

41- Profit Margin

42- Return on Capital Employed

43- Return on Equity (ROE)

44- Residual Profit

45- 5 Years EPS

46- 5 Years DPS

47- Turn- over

48- Pay-out Ratio (POR)

49- Return on Assets (ROA)